

پژوهش درباره فرهنگ رضوی راجدی بگیریم

پیمان اسحاقی پژوهشگر علوم اسلامی

زیارت امام رضا^(ع) و برقراری ارتباط در ساحت‌های مادی و غیرمادی بین خودو امام رضا^(ع) باعث به‌وجود آمدن فرهنگی شده‌است که می‌توان از آن به‌عنوان «فرهنگ رضوی» تعبیر کرد. منظور از فرهنگ رضوی، پژوهش‌هایی مرتبط با امام رضا^(ع)، اصحاب ایشان، زیارت وسادات رضوی است یا پژوهش‌هایی که درباره آستان قدس به‌عنوان یک نهاد و مشهد (خراسان فرهنگی) انجام شده است، البته پژوهش‌ها درباره شهر مشهد به تدریج از پژوهش‌های رضوی فاصله می‌گیرد و خیلی از ساحت‌ها ارتباطی با فرهنگ رضوی ندارد. فرهنگ رضوی دارای عناصر مختلف مادی و غیر مادی است. این فرهنگ بسیار غنی و درخور توجه است و می‌توان زیارت با پای پیاده، معماری و هنر و تولیدات ادبی و فرهنگی را بخشی از این فرهنگ بزرگ دانست.

«فرهنگ رضوی» در یک تقسیم‌کلی، دارای سه بخش اصلی است: اول امام رضا^(ع)، زیارت و فرزندان ایشان در قالب سادات رضوی، دوم نهاد پیچیده و کهنی به نام آستان قدس رضوی و سوم یک پهنه شهری به نام مشهد که در قرن‌های اخیر، به صورت کامل، با زیارت امام رضا^(ع) پیوند خورده است. زیارت امام رضا^(ع) فرهنگ پیچیده‌ای را به وجود آورده که نه تنها در ایران به معنای امروزی اش و نه فقط در زبان فارسی، بلکه در فرهنگ‌های مجاور ما نیز مؤثر واقع شده است. این بخش از فرهنگ رضوی، پیچیدگی بیشتر و حضور فعال‌تر در فرهنگ ما و همسایگانمان دارد. متأسفانه به سبب ضعف عمومی علوم اجتماعی در کشور های غرب آسیا و نادیده گرفتن و توانمند نبودن مسئله پژوهش در باره ابعاد مختلف فرهنگ‌های ملی و خرد فرهنگ‌ها ما اطلاعات دقیقی از فرهنگ رضوی نداریم و آگاهی دقیق از این فرهنگ غنی مستلزم ارتباط علمی پژوهشگرانی از کشور های غرب آسیا، آسیای میانه و جنوب آسیاست. نبود ارتباط جدی پژوهشگران این مناطق سبب شده است کاهش جدی در فرهنگ رضوی انجام نشود، اما همین مقدار اطلاعات که داریم به ما این نکته را اثبات می‌کند که حضور فرهنگی امام رضا^(ع) در این مناطق تأثیر بسزایی در این کشور ها گذاشته است.

گسترش مطالعات فرهنگ رضوی در گرو گسترش مطالعات اسلامی، ایرانی، آسیای میانه، شهری، اجتماعی و فرهنگی تاریخی است و شرط افزایش کمی و کیفی مطالعات رضوی، افزایش توان مادر مطالعات اسلامی و... است و بدون داشتن مقدمات نمی‌توانیم آثار خوبی در زمینه فرهنگ رضوی ارائه کنیم.

آثار فرهنگ رضوی در آکادمی‌های غربی در پنج عرصه ارائه شده است که برخی از این آثار، ریشه در تاریخ دارد، مانند آثاری در تاریخ اسلام (مطالعات صدر اسلام) و آثاری درباره شخصیت، شهادت و ولادت امام رضا^(ع) و برخی از آن‌ها مطالعاتی در زمینه بنی عباس بوده که امروزه یکی از مطالعات جذاب در دانشگاه‌های غربی است و انجمنی به نام «مطالعات بنی عباس» از سوی تعدادی از استادان آمریکای شمالی و غربی تأسیس شده که دارای ژورنال اختصاصی به نام ژورنال مطالعات بنی عباس است، سالی دوشماره منتشر می‌شود و هر شماره دارای مقالاتی است و کنفرانس‌هایی برگزار می‌کنند.

برخی دیگر از آثار به تاریخ ایران مربوط می‌شود و به بررسی ارتباط فرهنگ رضوی با قسمتی از فرهنگ ایران می‌پردازد و قسمتی از این مطالعات، مطالعات تاریخ آثار میانه است، به سبب اینکه قبل از دوران اخیر خراسان فرهنگ تعداد زیادی از زوار مشهد مقدس را داشت که هویت آن‌ها درون سیستم آسیای میانه تعریف می‌شده، بنابراین در مطالعات آسیای میانه متخصصان برجسته‌ای هستند که می‌توانند درباره مشهد اظهار نظر کنند.

شناساندن فرهنگ رضوی تابعی از شناختن فرهنگ رضوی و فراهم کردن زمینه برای شناخت آن است. اگر ما به صورت نظام‌مند به پژوهش در این باره بپردازیم و شرایط را برای پژوهش در این حوزه برای پژوهشگران فراهم کنیم، ابعاد بسیار بیشتری از فرهنگ رضوی برای مانمایان خواهد شد. اگر بتوانیم غنای این فرهنگ و فرصت‌های پژوهشی در این زمینه را به جهان عرضه کنیم، در مدت کوتاهی متوجه خواهیم شد که محصولات پژوهشی و هنری در سراسر جهان تولید خواهد شد.

در این باره هم باید اقداماتی با استانداردهای جهانی با مشخصات اقدامات فرهنگی موفق در جهان انجام داد. بخش مهمی از این اقدامات درون چهارچوب‌های ارتباطی جهانی می‌گنجد. ابزار های شناخت و شناساندن مقوله‌های فرهنگی تاحد زیادی مشابه هم هستند، البته ویژگی‌های خاص فرهنگ رضوی می‌تواند مقدمات کمک‌رسان برای شناساندن هرچه بهتر آن باشد. ما باید هم‌نوا با تغییرات جهانی و نظام‌های آکادمیک بین‌المللی قدم‌های جدی برداریم.

از سوی دیگر، وجود برخی نهاد های فرهنگی قدیمی در اطراف حرم امام^(ع) فرصتی بسیار مهم برای محقق کردن این اهداف است. امروزه در صد بسیار کمی از غنای فرهنگی موجود در این راه فعالیت می‌کنند، در صورتی که با چشم‌انداز صحیح و با استفاده از کارشناسان دارای تجربه می‌توان شاهد اقدامات خیلی خوبی در این زمینه باشیم. بین نهاد های پژوهش ایرانی و بین‌المللی درباره فرهنگ رضوی هم افزایشی، گفت‌وگو و ارتباط برقرار نیست و به ندرت پیش می‌آید به صورت نهادی و سیستماتیک وارد سخن گفتن در طر فقه شوند. پژوهش‌ها در آکادمیای غربی درباره فرهنگ رضوی اغلب توسط غیرمسلمانان و غیر ایرانیان و غیر شیعیان انجام شده است، اما به تدریج شیعیان و ایرانیان و مسلمانان در حال ورود به این عرصه هستند.

زمینه‌ها و موضوع‌های تحقیق در زمینه فرهنگ رضوی که غربی‌ها تولید کرده‌اند، هم‌نوا با اولویت‌ها و نیاز های ما نبوده است و لزوماً به آن نیاز نداریم و باید به اولویت‌ها جهت داده شود و قسمت زیادی از جهت دادن، حمایت اداری، مالی و شخصیت دادن است. فرهنگ رضوی ابعاد بسیاری دارد که هر کدام می‌تواند موضوع پژوهشی مستقل شود که تا کنون بخش محدودی از این فرهنگ مورد توجه قرار گرفته است.

گفت‌وگوی اختصاصی شهرآرا با کاترینا مولر، استاد مردم‌شناسی دانشگاه توپینگن آلمان

هویت ایران با امام رضا(ع) گره خورده است

پژوهش‌های اسلام‌شناسانه غربی‌ها در قرن بیستم به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی رشد چشمگیری داشته است. در این سال‌ها پژوهشکده‌های گوناگونی در اروپا و آمریکا به طور خاص درباره باورهای شیعی پژوهش می‌کنند. نتیجه این پژوهش‌ها در قالب کتاب و مقاله در فضای آکادمیک منتشر می‌شود. در این میان پژوهش‌های فرهنگی بار ویکر در مردم‌شناسانه بیشتر مورد توجه برخی اسلام‌شناسان و جامعه‌شناسان غربی قرار دارد. آن‌ها به دنبال آن هستند که به عمق اعتقادات مذهبی ایرانیان درباره نمادهای دینی خود پی ببرند. این حجم از اعتقاد را سخ ایرانی‌ها به امامان معصوم^(ع) و توسل به آن‌ها و ظهور انقلاب بزرگ اسلامی ایران برای این طیف از اسلام‌شناسان جذاب است. شاید بتوان گفت مهم‌ترین نماد هویتی فرهنگی ایران، وجود حرم مطهر امام رضا^(ع) در مشهد

● خانم مولر! شما سال‌ها در حوزه شناخت هویت دینی مردم ایران پژوهش می‌تیند. علاقه شما برای ورود به این عرصه پژوهشی چگونه شکل گرفت؟

سال ۲۰۱۳ در دانشگاه یک طرح پژوهشی اجرا می‌شد به نام سرچشمه‌های فرهنگ، که از طرف مؤسسه جامعه تحقیقاتی آلمان پشتیبانی می‌شد. ما درباره سرچشمه‌ها و منابع فرهنگی از دید فرهنگ تحقیق و پژوهش می‌کردیم. برای ما این منابع و سرچشمه‌ها نه تنها مادی هستند، بلکه معنوی نیز هستند. بنابراین دین نیز جزو منابع معنوی فرهنگ در جامعه محسوب می‌شود. یک منبع زمانی یک منبع در نظر گرفته می‌شود که پیوسته روی انسان تأثیر داشته باشد، از این جهت حرم امام رضا^(ع) یک منبع مهم دینی است. من در سال ۲۰۱۳ پس از گذراندن پایان نامه خود در کارشناسی ارشد به این طرح پژوهشی دعوت شدم. از همان سال حرم امام رضا^(ع) را از دید مردم‌شناسی بررسی می‌کنم. همان زمان موفق شدم در این زمینه با دانشگاه فردوسی مشهد همکاری کنم. در دانشگاه فردوسی امکان استفاده از کتابخانه و منابع آن دانشگاه را پیدا کردم. همچنین با بخش‌های مختلف آستان قدس رضوی همکاری می‌کنم. در آنجا به طور مشترک به منظور کشف مسائل مهم در موضوعات مردم‌شناسی کار می‌کنیم.

● اسلام‌شناسان غربی معمولاً با نگاهی متن‌شناسانه به پژوهش درباره عناصر دینی اسلامی می‌پردازند، اما نگاه شما به نتایج پژوهشی شما کمک کرد؟

مردم‌شناسی بیش از همه به مسائل مربوط به انسان‌ها می‌پردازد، اینکه انسان امروزه چطور خود را معرفی می‌کند. مادر مردم‌شناسی به دنبال صحبت و گفت‌وگو با مردم هستیم. در مشهد من این بحث را را داشته‌ام که با افراد بسیاری صحبت کنم. آن‌ها با علاقه زیاد از خاطرات، تجارب و ارتباط خود با امام رضا^(ع) و زیارت ایشان صحبت می‌کردند. این روش خیلی مفید است، زیرا برای ما مردم‌شناس ما مهم است که بدانیم برای مردم مشهد و به طور کلی ایران، ارتباط با امام رضا^(ع) چه معنی‌ای دارد. خیلی سخت است که نتایج پژوهش‌های بزرگ را جمع‌بندی و در چند کلمه بیان کرد، به ویژه در شاخه مردم‌شناسی که باید به صورت مشخص گفت اکنون در جامعه چه چیزی رخ می‌دهد یا منابع آن چیست.

اما یک نتیجه مهم این پروژه، این بوده که در موضوع

مقدس است. هر سال زائران زیادی به این شهر سفر می‌کنند تا از برکت معنوی این امام همام بهره ببرند. کاترینا مولر، دانش آموخته انسان‌شناسی و استاد دانشگاه توپینگن آلمان، از پژوهشگرانی است که در مسیر شناخت هویت دینی ایرانیان و تأثیر حرم مطهر امام رضا^(ع) در هویت بخشی به مردم ایران تلاش می‌کند. رساله دکتری کاترینا مولر با عنوان «تأثیرات هویتی و ارزشی زیارت حرم مطهر امام رضا^(ع)» منتشر شده است. نویسنده در آن با بررسی مردم‌شناسانه ایرانیان معتقد و زائران حرم آستان قدس رضوی طی یک سال اقامت در شهر مشهد، تلاش می‌کند به رابطه و تأثیر امام رضا^(ع) بر فرهنگ ذاتی جامعه ایران توجهی جدید نشان دهد. در نگاه این نویسنده و پژوهشگر، ایرانیان بدون امام رضا^(ع) معنا ندارند و تأثیر فرهنگی آن حضرت و مشهد مقدس، یکی از ویژگی‌های مهم مردم‌شناسانه برای درک هویت ایرانی معاصر است. در این گفت‌وگو با کاترینا مولر به دنبال آن هستیم تا بازوای بیشتری از این پژوهش آشنا شویم.

● حرم با منابع مختلف فرهنگی روبه‌رو هستیم. از این منبع دینی، هویت شکل می‌گیرد، ارزش‌ها شکل می‌گیرند، ارتباطات شکل می‌گیرند. این‌ها سه نتیجه عمده از این پژوهش هستند که در دیگر مطالعات مذهبی نیز تعیین کنند هستند و برای فهم به ما کمک می‌کنند. پژوهشی که من در مشهد انجام می‌دهم، به طور هم‌زمان در هند و قریزستان نیز انجام می‌شود. آنجا موضوعات دیگری مانند خدا و رابطه انسان‌ها با خدا در بطن پژوهش قرار دارند.

● به نظر شما این اعتقاد تا چه اندازه در مؤلفه‌های شهری و معماری اثرگذار بوده است؟

در اعتقاد شیعی که در شهر زیارتی مشهد نیز ریشه دارد، تغییرات و تکامل وسیعی وجود دارد که از دین شروع می‌شود و نه ساختارهای مدرن اجتماعی. در هند این موضوع به شکلی دیگر دیده می‌شود. دین گستره‌ای است برای سنت، برای پایداری و ماندگاری و هم‌زمان یک موتور محرک برای مدرنیزه کردن. این موضوع را در مشهد در همه‌جا می‌توانید ببینید، من این نکته را در حرم دیده‌ام. معماری و سازه‌ها رشد پیدا می‌کنند و توسعه می‌یابند، درست مانند شهر.

کاترینا مولر:

نتایج پژوهش من نشان داد که امام رضا(ع) از هویت فردی و جمعی ایرانی‌ها قابل تفکیک و جداشدنی نیست. این موضوع در لایه‌های مختلف جامعه ایرانی وجود دارد

در دهه اخیر به طور خیره‌کننده‌ای این توسعه‌رشد پیدا کرد. از این مجموعه یک سرچشمه و یک منبع به وجود می‌آید و آن حرم امام رضا^(ع) است.

● شما برای انجام پژوهش خود یک سال در مشهد حضور داشتید. تحلیل شما از حضور گسترده زائران در حرم و احساسات ناپ زائران چیست؟

به عنوان یک مردم‌شناس از همان ابتدا خیلی تحت تأثیر احساسات مردم در حرم قرار گرفتم، اینکه چه حسی به آنجا دارند، با چه چیزی روبه‌رو می‌شوند.

با امام حرم چطور روبه‌رو می‌شوند. از لحظه برخورد اول در حرم، می‌دانم که اعتقاد داشتن یعنی چه.

انسان‌ها مطمئناً خاطر خاصی دارند و از آرایش برخورد دارند. این موضوع در حرم و بین مردم دیده می‌شود. آن‌ها به چیزی که می‌خواهند نزدیک می‌شوند و این بسیار زیباست.

گفت‌وگوی اختصاصی شهرآرا با کاترینا مولر، استاد مردم‌شناسی دانشگاه توپینگن آلمان

می‌شدم. هر کدام از این دانشجویان درباره رابطه و تجربه‌های شخصی خودشان با موضوع امام رضا^(ع) و زیارت توضیح می‌دادند. اما برای یک مردم‌شناس بهتر است که یک پدیده را بتواند خوب مشاهده کند. من آنجا فهمیدم که مشهد چقدر تحت تأثیر مکان حرم است. معماری آن برای من جذاب بود. من خودم تجربه کردم که چطور این زیارت روی دانشجویایی که در آن سفر زیارتی بودند، تأثیر گذار بود.

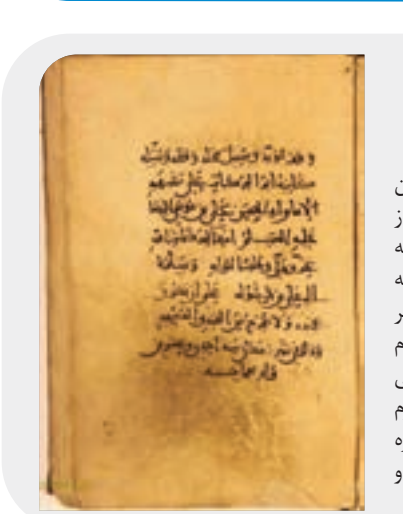
من اشک‌ها، خنده‌ها و تکتک احساساتی را که این افراد داشته‌اند، تجربه کرده‌ام. احساساتی که میان دانشجویان مختلف از ملل و زبان‌های مختلف وجود داشت. همین سبب شد من برای فهم این موضوع هدف گذاری کنم برای همین شروع کردم به یادگیری زبان فارسی.

● کمی از نتایج پژوهشتان بگوئید.

نتایج پژوهش من نشان داد که امام رضا^(ع) از هویت فردی و جمعی ایرانی‌ها قابل تفکیک و جداشدنی نیست. این موضوع در لایه‌های مختلف جامعه ایرانی وجود دارد. بعد از دوسال تحقیق و پژوهش در این زمینه، این شناخت باعث شد من نیز مانند افرادی که هر سال برای زیارت به مشهد می‌روند، این کار را هر سال انجام دهم.

یک مردم‌شناس باید یک پدیده را بتواند خوب مشاهده کند. من متوجه شدم که مشهد بسیار تحت تأثیر مکان حرم است. معماری آنجابرای من جذاب بود. متوجه شدم که زیارت روی دانشجویایی که در آن سفر زیارتی حضور داشتند، چه تأثیر شگرفی داشت. اکنون متوجهم که یک ارتباط نامرئی، اما پر جذبه میان حرم و انسان‌هایی که در حرمیش‌گرد می‌آیند، برقرار می‌شود که بدون شک یک مردم‌شناس برای درک آن باید بسیار بکوشد تا بتواند بر جذبه‌های عرفانی و پیوند های معنوی آن وقوف یابد.

● اعتقاد به تناسخ به جای اعتقاد به قیامت و سرائ آخرت و معاد باوری. این کتاب که حاصل تأملات سالیا نهما یون همتی است، به نقد عرفان‌های نوپدید می‌پردازد. در فصول آغازین به ماهیت و کارکردهای عرفان اشارتی شده و سپس به عرفان‌های دینی که در بستر ادیان بزرگ الهی پدیدار شده‌اند، پرداخته شده و سپس تاریخچه و اصول و مبانی عمده عرفان‌های عصر جدید معرفی شده است. این کتاب از سر اعتقاد راسخ به عرفان و اهمیت آن در زندگی بشر نگاشته شده و در واقع نوعی آسیب‌شناسی و آفت‌زدایی از عرفان اصیل و حقیقی است که در روزگار آشوبناک و فتنه‌خیز کنونی رواج و رونق یافته و با شعارهای فریبنده، مشتاقان معنویت را به خود مشغول کرده است.

کتاب «معنویت‌های بی‌خدا» اثر همتی

روی آور دند. در چنین شرایطی، عرفان‌های نوپدید ایجاد شد. عرفان‌های نوپدید همه به‌گونه‌ای از جنس عرفان‌های سکولارند. با ورود عرفان‌های نوپدید به ایران در میان دانشجویان و جوانان، آسیب‌های جدی به فرهنگ و تفکر اسلامی وارد آمد و تحریفاتی را وارد فرهنگ دینی مردم کرد. امروزه بیش از ۲۰ هزار مکتب عرفان‌نما، سعی دارند از راه‌های مختلف شادی، امید و لذت دنیوی را مقصد نهایی انسان معرفی کنند و ابلیس را سرمنشأ خیر و شادی معرفی نمایند. برخی از اعتقادات مشترک در عرفان‌های جدید عبارت‌اند از: به خداوند اعتقادی ندارند، بلکه به انرژی نامتعیین بی‌شکل و بی‌رنگی در فضا اعتقاد دارند و سعی می‌کنند با نمادها، لباس‌های مخصوص و برخی دارو ها باورهای خود را آموزش دهند.

از عالمان، شاعران، محدثان کهن شیعه در قرن چهارم و پنجم هجری بوده و این نسخه قرآنی هم از نادرترین نمونه‌دست‌نوشته‌های قرآنی شیعیان به شمار می‌آید. تحقیق در جوانب مختلف این نسخه سی‌باره قرآنی و کاتب و واقف شیعی آن، علاوه‌بر افزودن اطلاعات‌ما از احوال و آثار عالمان گننام شیعه، می‌تواند جوانب مهمی از تاریخ قرآن نویسی شیعیان و اهل سنت در ایران طی سده‌های چهارم و پنجم هجری را آشکار کند و از این‌راه، پرتوی تازه بر شناخت تاریخ کتابت، رسم، علامت‌گذاری، و سیر تحول قرائات قرآنی بیفکند.

کتابت قرآن نفیس به دست یک شیعی نیشابوری

وقف‌وی، توجه‌ما را به او و حیات علمی‌اش بیشتر جلب می‌کند. این مقاله پس از مروری بر احوال و آثار وی، به معرفی قرآنی سی‌پاره می‌پردازد که وی آن را کتابت و در ماه رمضان سال ۴۲۱ قمری، بر حرم رضوی در مشهد مقدس وقف کرده است.

وجود نسخه‌ای سی‌پاره از قرآن در کتابخانه آستان قدس رضوی به خط و وقف نامه ابوالبرکات در ماه رمضان ۴۲۱ قمری، خود به تنهایی می‌تواند اهمیت ارزش پژوهش در باب این نسخه و کاتب و واقفان را برجسته‌سازد، چه رسد که کاتب و واقف این اثر

شهرآرا- اندیشه| ابوالبرکات علی بن الحسین الحسینی یکی از عالمان و ادیبان مهم شیعه در قرن چهارم و ربع اول قرن پنجم هجری در خراسان بوده است. از زادگاه و تاریخ حیات وی اطلاعات زیادی در دست نیست. اما جست‌وجو در منابع تاریخی نشان می‌دهد که وی شیعه امامی اثناعشری، از عالمان و ادیبان خراسان، و ساکن نیشابور بوده است. علاوه بر ذکر نام و اشعارش در آثار ابومنصور ثعالبی، و ذکر نامش در شمار شاگردان و راویان شیخ صدوق، اجزای مختلف یک قرآن سی‌پاره در میان موقوفات حرم رضوی در مشهد به کتابت و